

DÉR TERÉZIA

GONDOLATOK AZ APOKOINU MONDATTANI-STILISZTIKAI SZEREPÉRŐL AZ ÓGÖRÖG-LATIN SZÖVEGEKBEN

A tudományos kutató elsődrendű célja bizonyítható igazságok megállapítása. Közismert azonban, hogy a tudományt előreviheti olyan eszmefuttatás is, amely, ha egzakt bizonyítással nem is, de egy problémának új, élesebb körvonalazásával hozzájárul a tisztánlátás fokozásához. Az itt következő gondolatmenet csak ez utóbbi szerényebb, de talán mégsem haszontalan célkitűzést valósíthatja meg. Az alábbiakban érintendő terminusoknak — vagy legalábbis azok egy részének — nemcsak mondattani, stilisztikai, hanem más területre vonatkozó jelentése is van. Például a zeugma egyaránt használatos grammatikai-stilisztikai és metrikai terminusként.¹ Fejtegetéseinkben mindenkor szintaktikai értelemben használjuk a kérdéses kifejezéseket.

I.

A klasszikus latin grammatikájának egyik legkorszerűbb, Szantyr tollából származó feldolgozása utal egy 1914. évi bécsi doktori disszertációra,² amely tudomásunk szerint nyomtatásban sohasem jelent meg, s amelynek a Bécsi Egyetemi Könyvtárban föllelhető kézzel írt példánya is hiányos (az 52. oldaltól a 179. oldalig terjedő részt nem tartalmazza). A szerző, Georg Alfred Zuendel az épen megmaradt „Veterum de figura ἀπό κοινοῦ et similibus figuris doctrina” című fejezetben igen nagy számú antik és antik elméletet reprodukáló középkori görög és latin szerző elméleti fejtegetéseit és példatárát fogta vállatára (i. m. 6—46). A fejezet végén a következő figyelemre méltó következtetésre jutott: „Restat, ut, atequam ad recentiorum grammaticorum de figuris doctrinam examinandam aggrediar, paucis praecepta veterum repetam: Vocabulum vel pars enuntiationis omittitur: 1. per aposiopesin, cum oratio aliquo affectu abrumpitur, ut et verborum et sententiarum defectus existat; 2. per ellipsin, cum vocabulum omittitur, cuius vis vel significatio e contextu orationis facile intellegitur; 3. per figuram ἀπό κοινοῦ vel per zeugma, cum

¹ A. SPRINGHETTI: *Lexicon linguisticae et philologiae*, Romae 1962 686—687.

² M. LEUMANN — J. B. HOFMANN — A. SZANTYR: *Lateinische Grammatik II. Syntax und Stilistik*. München 1965 (a továbbiakban: LEUMANN—HOFFMANN—SZANTYR: *Lateinische Grammatik*), 836. A rendelkezésünkre álló példány a következő címet viseli: *Historia termini figurae quae dicitur ἀπό κοινοῦ eiusque figurae usus Horatianus*. Szantyr idézett helyén a cím némiképp megváltozott formában található: *Historia structurae quae dicitur ἀπό κοινοῦ eiusque figurae usus Horatianus* (Diss. Wien 1914). Nem tudjuk, vajon Szantyr ugyanazt a példányt használta-e, mint a jelen dolgozat szerzője, vagy esetleg másik változat állt rendelkezésére.

verbum quoddam deesse videtur, quod aut praecedit aut sequitur et vel eadem vel alia forma *subaudiendum* est; 4. per syllepsis figuram (apud Graecos et nonnullos Romanos ita, apud nos zeugma *nominatum*), cum pro verbo omisso alia sed non conveniens vox substituitur, quae ad alterum enuntiationis membrum quadrat. Distinxi, uti vides, singulas similes figuras iis vocibus vel partibus enuntiatum respectis, quae deesse videntur et ad integram sermonis rationem, quam ex grammatica tantum lege poscimus, suppleri possunt. In aposiopesi ne sententia quidam recte refici potest; in ellipsi sententia neque tamen semper certum verbum, in figura ἀπό κοινοῦ vel in zeugmate certe, in syllepsi non nisi variata significatione reficitur.”³

Amint a fenti összegzésből is kitűnik, az apokoinu, zeugma és syllepsis terminusok használata már az antik és középkori szerzőknél sem volt egységes. A görögök felváltva használták az apokoinu és a zeugma elnevezést ugyanazon szerkesztés jelölésére. A rómaiaknál nem található meg az apokoinu terminus, a zeugmát használták a kérdéses jelenség megnevezésére.⁴ A syllepsist a görögök és a latin szerzők némelyike azon tartalom kifejezésére használta, amelyet a modern kutatók jelentős része zeugmának nevez. Nem vállalkozhatunk arra, hogy jelen dolgozat keretében részletesen végigkísérjük ezen terminusok tartalmának változását az ókori kutatóktól a mai szerzők felfogásáig. Úgy gondoljuk, hogy Lausberg komoly segítséget nyújt számunkra ahhoz, hogy az említett terminus technikusok használata terén megfigyelhető zűrzavarban eligazodjunk. A fenti szerkesztéseket igyekszik logikusan csoportosítani, amikor a „Klammerbildende detractio: Zeugma” címszó alatt foglalja össze azokat. Két alapvetően különböző osztályra bontja a fenti konstrukciókat. Az első a „Komplikationsloses Zeugma” elnevezést viseli, s itt találhatóak mindazok a jelenségek, amelyek esetében az úgynevezett közös kifejezés változatlan grammatikai alakban és azonos jelentéssel tartozik a mondat több szavához vagy kifejezéséhez. A második osztály, amely a „Kompliziertes Zeugma” nevet kapta, két alcsoportra oszlik. Ezek egyike a „Syntaktisch kompliziertes Zeugma” név alatt gyűjti össze azokat a jelenségeket, amelyeknél egy szó azonos jelentéssel, de eltérő grammatikai formában kapcsolódik a mondat több tagjához. A másik csoport a „Semantisch kompliziertes Zeugma”, ahol azon szerkesztéseket találjuk, amelyekben a közös elem bizonyos jelentésmódosulással tartozik a mondat több tagjához. Ezen átfogó rendszeren belül az egyes alcsoportok kapcsán további finomabb eltéréseket is figyelembe vevő megkülönböztetéseket fedezhetünk fel, valamint megtaláljuk az olykor azonos tartalmat takaró különféle elnevezéseket.⁵ A görög-római szakíróknak az említett terminusokra vonatkozó felfogásáról világos áttekintést találunk Volkman munkájában.⁶

Dolgozatunk eredeti célkitűzéséhez visszatérve megállapíthatjuk, hogy a Zuendel által 3. számmal jelölt ἀπό κοινοῦ, illetve ezzel szinonim zeugma elnevezésű alakzaton belül lényeges különbség, vajon a közös tag változatlan grammatikai formában kapcsolódik-e két mondatrészhez, vagy a két kifejezés közül az egyikhez

³ ZUENDEL: i.m. 45—46. Az idézetben dőlt betűvel jelöltük azokat a helyeket, ahol az eredeti szöveget — a disszertáció e példányát javító professzor észrevételeit is figyelembe véve — korrigáltuk.

⁴ ZUENDEL: i.m. 25.

⁵ H. LAUSBERG: Handbuch der literarischen Rhetorik. München 1960. 347—353.

⁶ R. VOLKMAN: Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischen Übersicht dargestellt. Leipzig 1885², 476—478.

csak a közös tag fogalma tartozik, de nem pontosan abban a grammatikai alakban, amelyben a másik tag vonzataként szerepel a szövegben. Az első szerkezet példaként álljon itt Phoebammonnak, az 5—6. századi szakírónak a megállapítása: „Ἀπὸ κοινοῦ δὲ ἔστι λέξις ἅπαξ μὲν λεγομένη, πολλάκις δὲ νοουμένη καὶ συντασσομένη, ὡς ἴνα τις ἔπη, ἀπελθὼν ἤτησα τοὺς ἄνδρας, μάλιστα δὲ τόνδε καὶ τόνδε. ἀπὸ κοινοῦ γὰρ συντάσσεται ἐνταῦθα τὸ ἤτησα.”⁷ A másik szerkezetet Tiberios 2. vagy 3. századi görög rétor idézete képviseli: „Τὸ δὲ ἀπὸ κοινοῦ οὕτως· καὶ τῷ μὲν Εὐβαίῳ τῷ τὸν Βοιωτὸν ἀποκτείναντι πολλὴν συγγνώμην ἔχω· δοκοῦσι δὲ μοι καὶ τῶν δικασάντων τότε πολλοί. ἀπὸ κοινοῦ συγγνώμην ἔχειν. εὐειδὲς τὸ σχῆμα.”⁸ Erdemes még idéznünk a 2. századi grammatikus, Apollonios Dyscolos apokoinu felfogását, aki nyomatékosan kiemeli, hogy azok a szavak, amelyekhez a közös elem tartozik, egymással mellérendelt viszonyban vannak: „Οἱ δὴ καλούμενοι ἄθροιστικοὶ σύνδεσμοι ἐκ τῶν προκειμένων λόγων ἀπὸ κοινοῦ λαμβάνουσιν ἢ ὄνομα ἢ ῥῆμα. ἐντεῦθεν καὶ στιγμῆς ἀπροσδεεῖς εἰσιν, ὡς ἂν ἔτι ἔχομένου τοῦ προσιόντος λόγου ὡς πρὸς τὸν ὑποκείμενον. ἐκκείσθω δὲ ὑποδείγματα, ἐκ μὲν τοῦ συνήθους λόγου καὶ Διονύσιος περιπατεῖ καὶ Ἀπολλώνιος, κοινοῦ παραλαμβάνομένου τοῦ περιπατεῖ . . .”⁹

Több modern kutató szükségesnek tartja az apokoinu jelenségen belül elkülöníteni azokat az eseteket, amelyekben a közös taghoz kapcsolódó szavak, illetve kifejezések mellérendelő kötőszókkal (vagy ilyent helyettesítő asyndetonnal) egymáshoz fűzve jelentkeznek, azoktól a konstrukcióktól, amelyekben az említett mellérendelt viszony nem áll fenn. J. C. M. Grimm értekezésében a következőket mondja erről a kérdésről: „The construction ἀπὸ κοινοῦ has long been recognized by grammarians and rhetoricians and is mentioned as early as the second century of our era. The term, however, has not always been used to designate the same phenomenon. It has been applied to two types of construction. The first includes all passages in which a word (or group of words), although expressed but once, is to be taken with two (or more) *coordinate* clauses or phrases of a sentence. The word (or group of words) to be construed ἀπὸ κοινοῦ may be expressed with either the first or last member, and is to be understood with the other (or others). Example: . . . Cic. Att. XIII. 6. 2. . . . : *nec coheredibus solum Herennianis, sed etiam . . . de puero Lucullo. De* is to be construed ἀπὸ κοινοῦ with *coheredibus* and *puero*.”¹⁰ Az ezzel szembe állítható szerkesztésre, amelynél a közös taghoz tartozó szavak nincsenek mellérendelteként összefűzve, alább térünk vissza. Ennek a jelenségnek vizsgálata képezi majd szerény eszmefuttatásunk tulajdonképpeni mondanivalóját.

További distinkciót alkalmaznak azok a filológusok, akik a Grimm által előbb definiált apokoinu kategórián belül a közönségesebb esetnek tekintik, amikor a közös kifejezés közvetlenül a sorrendben előtte álló mondatrészhez csatlakozik, s

⁷ L. SPENGLER: *Rhetores Graeci I—III*. Lipsiae 1853—1856 (a továbbiakban: Rh. Gr.), III 46.

⁸ Rh. Gr. III 76. Csaknem szószérínt ugyanezzel a példával szemlélteti Aquila Romanus, 3. századi latin rétor az ellipsiszt: C. HALM: *Rhetores Latini minores*. Lipsiae 1863 (repr. 1964), 37; lásd még: ZUENDEL: i.m. 38.

⁹ G. UHLIG: *Grammatici Graeci, pars II, vol. II*. Lipsiae 1910, 170.

¹⁰ J. C. M. GRIMM: *The construction ἀπὸ κοινοῦ in the works of Horace*. Diss. Philadelphia 1928.

érdekesebbnek azt, amikor a közös elem az utolsó tagban helyezkedik el.¹¹ Sok kutató csak ez utóbbi esetben tekinti apokoinunak a szerkesztést. Ezt a felfogást tükrözi Szantyr értelmezése a kérdéses konstrukcióval kapcsolatban: „Die Figur ist am besten auf die Fälle der Setzung eines zu beiden Gliedern einer Verbindung gehörigen Wortes erst beim zweiten Glied zu beschränken; die von den antiken Theorie und vielfach auch in modernen Abhandlungen zu ἀπό κοινού gezählte Erscheinung der entsprechenden Entnahme eines gemeinsamen Wortes aus dem ersten Glied beruht auf einer wesentlich anderen sprachpsychologischen Situation ... Die einmalige Setzung eines gemeinsamen Wortes beim zweiten Glied hängt zusammen mit dem Satzbau nach dem sog. Gesetz der wachsenden Glieder ... z. B. *laus illi debetur, et a me gratia maior* (Hor. Sat. 1, 6, 88); *medicamento et suis venenis* Plaut. Pseud. 870); ...”¹² Kiefner Versparungnak nevezi azt a jelenséget, amikor a közös elem olyan szavakhoz vagy kifejezésekhez kapcsolódik, amelyek egymással mellérendelt viszonyban vannak, s a közös elem az utolsó tagban helyezkedik el. Versparung felfogása tehát lényegében megegyezik az előző apokoinu értelmezéssel.¹³

II.

Rövid áttekintésünk után vizsgáljuk meg a modern kutatók jelentős része által apokoinunak tekintett azon jelenséget, amelyben azok a szavak, illetve kifejezések, amelyekhez az úgynevezett közös elem tartozik, nem állnak egymással mellérendelt viszonyban. Grimm dolgozatában új fejleményként értékeli az apokoinu terminus alkalmazását a fent említett jelenségre, s munkájában ezt vizsgálja a horatiusi, életmű alapján. Önálló, pontos definíciót nem ad, Schmalz meghatározását és példáit idézi az apokoinu eme új típusának körvonalazásakor. Megállapítja ugyanakkor, hogy Schmalz elfogadja az apokoinu mindkét értelmezését, azaz a hagyományos és az úgynevezett újabb koncepciót is. Grimm lényeges mozzanatként említi a következőket: az általa elemzett Horatiusus helyek (188 passzus) esetében azok a tagok, amelyekhez a közös elem kapcsolódik — 4 idézet kivéve — nem állnak egymással mellérendelt viszonyban, s² — néhány példától eltekintve — ugyanazon (tag)mondatban helyezkednek el.¹⁴ A témával foglalkozó kutatók véleménye szerint ezen apokoinu szerkesztésnél a közös tag elhelyezkedése a vele kapcsolatban álló szavakhoz viszonyítva változatos lehet. Grimm részletesen foglalkozik dolgozatában ezzel a kérdéssel.¹⁵

Kiefner csupán azt a szerkesztést tekinti apokoinunak, amelyben a közös kifejezéshez kapcsolódó szavak nem állnak egymással mellérendelt viszonyban. A Menge által is idézett (Nep. Thras. 2, 4: *neque tamen pro opinione Thrasybuli auctae sunt opes*) példából kiindulva az alábbiakat írja: „Es handelt sich ... um eine

¹¹ Lásd pl. O. AKEN: De figurae ἀπό κοινού usu apud Catullum, Tibullum, Propertium. Pars I. Schwerin 1884. 5.

¹² LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR: Lateinische Grammatik 834, 835.

¹³ G. KIEFNER: Die Versparung. Untersuchungen zu einer Stilfigur der dichterischen Rhetorik am Beispiel der griechischen Tragödie (unter Berücksichtigung des σχήμα ἀπό κοινού). Wiesbaden 1964. 13—15.

¹⁴ GRIMM: i.m. 8, 9.

¹⁵ GRIMM: i.m. 10—14.

logische Beziehung. Jedes der beiden Satzglieder wäre ohne das AK stehende Glied gedanklich unvollständig. Dasselbe gilt aber auch in grammatikalisch-syntaktischer Hinsicht. Von der Grammatik her lässt sich allein gar nicht entscheiden, zu welchem Satzglied das doppelt bezogene Wort gehört. Sie lässt die Beziehung nach beiden Seiten hin offen. Das rührt daher, dass die beiden Bezugsglieder — zum Beispiel *opes* und *opinionē* ... — nicht gleichgeordnet, parallel, durch eine Kopulativpartikel verbunden nebeneinanderstehen, dass sie nicht *et, aut, sed* u.a. gegeneinander abgegrenzt sind und nicht sein können. Man darf geradezu sagen, dass dieser Tatbestand ein Wesensmerkmal des AK darstellt."¹⁶ Iges érdekesen egészíti ki ezt a fejtegetést a szerzőnek a Versparung ismertetése során fellelhető kitétele. Az alábbi horatiusi példa: *ut neque longa nec magis alba velit videri* (Sat. 1, 2, 123) alapján többek között megállapítja: „Es lässt sich also bei der V im Gegensatz zum AK genau feststellen, wo das erste Glied aufhört und wo das zweite beginnt. Auf unser Horazbeispiel angewendet, bedeutet das: Das erste Glied geht von *neque* bis *longa*, das zweite von *nec* bis *alba*."¹⁷ Az általa apokoinunak nevezett szerkesztéssel összevetve az iménti idézetet, Kiefner azt érezteti, hogy az apokoinu esetében a kérdéses szöveg tagolása nem egyértelmű.

Grimm és Kiefner apokoinu koncepciójához hasonló értelmezés tűnik fel Ramachnál. Itt azonban olyan szórendi megszorítást találunk, amely szerint a közös tag csak középpozíciós lehet: „Sed aliud genus dicendi, quod non semper respici solet, mihi ad figuram ἀπὸ κοινού esse referendum videtur; id est, quo pars orationis duobus sententiae membris, ad quae pariter pertinet, in medium inseritur, id quod sermone Germanico nominamus schwebende Beziehung. Talia exempla nonnulla apud Curtium Rufum inveniuntur ... IV, 15, 13: *Iam consilium Alexandri dolor vicerat* ... Hoc loco nomen proprium '*Alexandi*' et ad vocabulum '*consilium*' et ad verbum '*dolor*' est referendum."¹⁸ A Ramach által összegyűjtött hat példából öt úgynevezett schwebende genitivus, egy pedig praepozíciós kifejezés.

Grimm dolgozatában említi azon kutatók nevét, akik bizonyos Horatius helyek értelmezésekor felfigyeltek az említett jelenségre, de nem nevezték azt apokoinunak.¹⁹ A modern szakirodalomból vegyünk szemügyre néhány ilyen passzust. Horatius alábbi sorát: *et tempestivum pueris concedere ludum* (Epist. 2, 2, 142) a Kiessling-Heinze kommentár a következőképpen magyarázza: „*tempestivum pueris* gehört ebenso zusammen wie *pueris concedere*: solche Doppelbeziehungen hat H. nicht selten, z. B. *decipit exemplar vitii imitabile* 1, 19, 17."²⁰ Ugyanigy értelmezi a helyet Borzsák, s a jelenséget kettős vonzatnak nevezi. Rámutat, hogy Horatius szívesen alkalmazza ezt a szerkesztést. Állításának bizonyítására két horatiusi helyre utal: Epist. 1, 19, 17 és Sat 2, 3, 213.²¹ Az említett passzusok közül

¹⁶ KIEFNER: i.m. 11—12.

¹⁷ KIEFNER: i.m. 14.

¹⁸ E. RAMACH: De figurae quae dicitur ἀπὸ κοινού usu et praepositionum repetitione et omissione apud rerum scriptores argenteae Latinitatis: tractantur: Velleius Paterculus. Curtius Rufus. Iulius Florus. Iunianus Iustinus. Diss. Wien 1930, 3. példák: 73—74.

¹⁹ GRIMM: i.m. 8—9.

²⁰ A. KIESSLING — R. HEINZE: Quintus Horatius Flaccus Briefe. Berlin 1957³, 266.

²¹ Auctores Latini X. Budapest 1969, 172.

Grimm egyet (Epist. 2, 2, 142) tekint apokoinunak,²² s ugyanezt Kiefner is megemlíti.²³

Az alábbi horatiusi helyhez: *frustra per autumnos nocentem/corporibus metuemus Austrum* (Carm. 2, 14, 15-16) a Nisbet-Hubbard kommentárban a következő kifejtést olvashatjuk: „*corporibus* should be taken with *metuemus* as well as with *nocentem*. (for the double duty of the case cf. 2. 11. 11. n.).”²⁴ A hivatkozott hely a következő: *quid aeternis minorem/consiliis animum fatigas?* A magyarázat: „... *consiliis* is ablative of comparison with *minorem* and of instrument with *fatigas*; the double construction is characteristically Horatian ...”²⁵ Mindkét idézetet az apokoinu példaként említi Grimm.²⁶ A kérdéses jelenséget tehát az apokoinu mellett jelölik még például a *schwebende Beziehung*, *Doppelbeziehung*, a *double duty*, a *kettős vonzat* kifejezéssel és van *kettős kötés* megjelölés is.²⁷

Úgy gondoljuk, hogy a vizsgált jelenség megítélésekor komoly megfontolást érdemel a Grimm által kialakított csoportosítás. A konstrukció vizsgálatakor — a többi kutatótól eltérően — igyekezett megállapítani az egyes kapcsolódási pontok fontosságát. A kigyűjtött 188 horatiusi helyet két csoportba sorolta és megjelölte egy harmadik létezését is: „The passages that contain an expression that may be taken with two (or more) words fall into three classes: 1. Those in which the common expression *must* be taken with both words to make the sense complete . . . There are 33 such examples; . . .”²⁸ Idézzük ebből a csoportból a 18. számú példát: „. . . C. I. 30. 2-4. *sperne dilectam Cypron et vocantis | ture te multo Glycerae decoram | transfer in aedem. te:* accusative, direct object of *vocantis* and *transfer*. It is required with both . . .”²⁹ A szerző ide sorolja a 150. példát is: „. . . S. II. 8. 82. *quod sibi poscenti non dentur pocula. pocula:* accusative, direct object of *poscenti*; nominative, subject of *dentur*. It is needed with both . . .”³⁰ Utolsóként a csoportból a 43. számmal jelölt passzust idézzük: „. . . C. III. 3. 40-42. *dum Priami Paridisque busto | insultet armentum et catulos ferae | celent inultae. busto:* dative of indirect object with *insultet*; ablative of means with *celent*. It must be taken with bot. *Insultet* and *celent* are connected by *et* but because the instruction⁺ is different, the example has been included.”³¹ A fenti három példából megállapíthatjuk, hogy az első osztály különböző szerkesztéseket tartalmaz. Ezek egymástól való elhatározása nem elég világos, átgondolt. A 18. példa esetében a *te* ugyanabban a grammatikai casusban (accusativus) kapcsolódik mindkét szóhoz, s a kapcsolódási pontokat képező szavak nem állnak egymással mellérendelt viszonyban. A 150. számmal jelölt idézetnél a közös

²² GRIMM: i.m. 30, 179. példa.

²³ KIEFNER: i.m. 11, 9. jegyzet.

²⁴ A Commentary on Horace Odes Book II by G. M. NISBET — M. HUBBARD. Oxford 1978, II 232.

²⁵ NISBET—HUBBARD: i.m. II 173.

²⁶ GRIMM: i.m. 19, 32. és 33. példa.

²⁷ DER T.: A kettős kötésű dativus Horatiusnál. Acta Antiqua et Archaeologica Supplementum III, Szeged 1981. Jelen dolgozat szerzője korábban az apokoinu sajátos formájának tekintette e jelenséget és a kettős kötés kifejezéssel jelölte, megkülönböztetésül az apokoinu másik típusával szemben (i.m. 7).

²⁸ GRIMM: i.m. 9.

²⁹ GRIMM: i.m. 18.

³⁰ GRIMM: i.m. 28.

³¹ GRIMM: i.m. 20. + az „instruction” szó minden bizonnyal sajtóhiba, helyette a „construction” szót kell érteni: i.m. 9.

kifejezés Grimm szerint a *poscenti*-hez accusativusként, a *dentur*-hoz nominativusként kapcsolódik. Így ugyanaz a szó két különböző esetet reprezentál. A 43. példában azok a szavak, amelyekhez a közös kifejezés tartozik, mellérendelt viszonyban állnak egymással, azonban az úgynevezett közös kifejezés itt is két különböző (dativus és ablativus) jelöl. Az is szembeűnő, hogy az első csoportba tartozó példák száma, összevetve az alább tárgyalandó második osztály példáinak számával (155), igen csekély.

Térjünk át a Grimm által kialakított második csoport elemzésére: „2. Those in which the common expression may be taken with a second (and occasionally a third) word . . . There are 155 such examples.”³² A szerző kijelenti, hogy a második csoportba tartozó példák esetében mindig találhatunk egy elsődleges kapcsolódási pontot, s ennek megfelelően van egy másodlagos is. Az idézetek elemzésekor Grimm mindig az első helyen említi meg az úgynevezett elsődleges kapcsolódási pontot.³³ Ebből az osztályból két olyan idézetet emelünk ki, amelyekkel az antik kommentátor, Porphyrio is foglalkozik. Az első példa esetében Grimm a következőket állapítja meg: „. . . C. III. 4. 50. *fidens iuventus horrida bracchiis. bracchiis: ablativus of means with horrida; ablativus of cause with fidens . . .*” Porphyrio így magyarázza a helyet: „ordo est: *fidens bracchiis iuventus horrida. melius enim intellegitur quam horrida bracchiis.*”³⁴ Grimm szerint az elsődleges kapcsolódási pont a *bracchiis* számára a *horrida*. Porphyrio, a még élő nyelvérzékkel rendelkező kommentátor, a *fidens*-ben találta meg a kérdéses kifejezés egyetlen kapcsolódási pontját. A második példa esetében Grimm dolgozatában az alábbiakat találjuk: „. . . Ep. II. 2. 115. *obscurata diu populo bonus eruet. populo: dative of reference with eruet and obscurata. . .*” Porphyrio: „antiqua et obsoleta senio in consuetudinem revocabit. et utrum *populo obscurata* an *populo bonus*?”³⁵ Grimm a kérdéses kifejezést az *eruet*-hez és az *obscurata*-hoz kapcsolta. Porphyrio nem tudta eldönteni a *populo* kapcsolódását, ráadásul az *eruet* mellett nem az *obscurata*-t, hanem a *bonus* melléknevet fontolgatta mint lehetséges kapcsolódási pontot. Érdemes megvizsgálnunk még egy horatiusi helyet, amelynek értelmezésével Porphyrio is foglalkozik: *navis quae tibi creditum | debes Vergilium finibus Atticis | reddas incolumem.* (Carm. 1, 3, 5-7). Porphyrio a következőket írja: „ambiguum utrum *debes finibus Atticis* an *finibus Atticis reddas* accipiendum sit.”³⁶ Az antik kommentátor nem tudta eldönteni, melyik szóhoz kapcsolja a kérdéses kifejezést. A hely értelmezése a modern kutatók körében sem egységes. Vannak olyan szakemberek, akik a *finibus Atticis*-t a *debes*-hez és a *reddas*-hoz egyaránt kapcsolják és a szerkesztést apokoinunak nevezik.³⁷ Grimm nem említi példái között a helyet. A Nisbet-Hubbard kommentár szerint a *finibus Atticis* a *reddas*-hoz tartozik, a *debes*-hez pedig egy *mihi* dativust kell

³² GRIMM: i.m. 9.

³³ GRIMM: i.m. 16.

³⁴ GRIMM: i.m. 20, 46. példa. MEYER G.: *Pomponii Porphyrii Commentarii in Q. Horatium Flaccum*, Lipsiae 1874 (a továbbiakban: PORPHYRIO) 84.

³⁵ GRIMM: i.m. 30, 178. példa. PORPHYRIO: 336.

³⁶ PORPHYRIO: 6—7.

³⁷ Lásd pl. H. EGGERS: *De ordine et figuris verborum quibus Horatius in carminibus usus est.* Diss. Lovanii 1877, 80.

értenünk.³⁸ Végül igen érdekes a Kiessling-Heinze kommentár értelmezése: „der Dativ *finibus Atticis* gehört also zu *debes* und ist zu *reddas* wiederholt zu denken.”³⁹

Grimm csoportosításának harmadik osztálya a következő: „3. Those in which the grammar and the sense permit the common expression to be taken with two (or three) words, but nothing is added to the thought by so taking it. It is in this latter respect that class 3. differs from class 2. An illustration is C. I. 9. 10: *Stravere ventos aequore fervido deproeliantis*. Here the grammar and the sense permit *aequore fervido* to be taken with both *deproeliantis* and *stravere*, but the twofold use of the expression adds nothing to the thought. Naturally the waves would be calmed where they were raging. The third class merely illustrates ambiguity in expression and it is better to take the word or phrase under consideration with one or the other. In most cases it is possible to determine with which it may better be taken. *The examples in the third class have not been considered as illustrating the construction ἀπὸ κοινοῦ and have not been included in chapter II.*”⁴⁰

Fenti áttekintésünk után indokoltnak tartjuk — korábbi nézetünket felülvizsgálva⁴¹ — megkérdőjelezni az elemzett szerkesztés apokoinu jellegét. A klasszikusnak nevezhető apokoinu felfogástól lényegesen különbözik a jelen konstrukció, mivel ez esetben azok a szavak, amelyekkel az úgynevezett közös kifejezés kapcsolatban áll, nincsenek egymással mellérendelt viszonyban. Véleményünk szerint a kérdéses jelenség vizsgálatakor célszerű nagyobb figyelmet fordítani a grammatikai és a logikai-tartalombeli szempont megkülönböztetésére. Kiefner a két megközelítési módot teljesen azonosan kezeli, s az általunk már idézett fejtegetése után megfogalmazott definíciójában ezt ki is nyilvánítja: „... Unter dem σχῆμα ἀπὸ κοινοῦ versteht man die sinngemäß wie grammatikalisch-syntaktisch gleichmässige Beziehung eines Satzgliedes auf zwei andere. Die Stellung des mehrfach bezogenen Gliedes ist sowohl zwischen als auch vor oder nach den beiden anderen möglich.”⁴²

Grimm dolgozatában részletesen kifejti, hogy az általa vizsgált jelenség esetében az értelmezésbeli szempontot tekinti a legfontosabbnak.⁴³ Ezzel a felfogással alapvetően egyetértünk, de nagyobb szerepet tulajdonítunk a grammatikai megközelítésnek egy kérdéses kifejezés kapcsolódásának megállapításakor. Kifejtettük már, hogy a Grimm által első csoportba sorolt példák különböző szerkesztéseket tartalmaznak, felhívtuk a figyelmet arra, hogy az itt említett Horatius helyek száma még ilyen módon is csekély. S azt is érdemes megjegyeznünk, hogy ezen passzusok esetében is természetesen találhatók eltérő vélemények, olyan

³⁸ NISBET—HUBBARD: i.m. I 48.

³⁹ A. KIESSLING-R. HEINZE: Q. Horatius Flaccus Oden und Epenen. Berlin 1955⁸, 21.

⁴⁰ GRIMM: i.m. 9—10.

⁴¹ DÉR: i.m. 8. Az az értelmezésünk, hogy Porphyrio magyarázata, amelyet az I. epodus I—4 soraihoz fűz, s amelyben saját véleményünk megerősítését láttuk, alapos megfontolás után kérdésessé válik. A *Caesaris* genitivus második kapcsolódási pontja ugyanis, az *amicæ* szó, vocativus, tehát nem illeszkedik a mondat szintaktikai egységébe. Így az értelmezés nem tesz eleget az úgynevezett kettős kötés azon követelményének, hogy a függő kifejezés kapcsolódási pontjait képező szavak azonos (tag)mondatban helyezkednek el. Lásd még a 27. jegyzetet.

⁴² KIEFNER: i.m. 12.

⁴³ GRIMM: i.m. 10, 14.

értelmezések, hogy az adott kifejezést nem két, hanem csak egy szóhoz kell kapcsolni.⁴⁴ A második csoportba sorolt szemelvények esetében igen figyelemre méltónak tartottuk, hogy Grimm megállapította az elsődleges kapcsolódást, ahová feltétlenül kapcsolni kell a kérdéses kifejezést. A másodlagos kapcsolódás a gondolat kiteljesedését szolgálja. Ez a felfogás azt sugallja számunkra, hogy ténylegesen csak az úgynevezett elsődleges kapcsolódási ponthoz kössük a vitatott szót vagy kifejezést s ez lehet a grammatikailag is nélkülözhetetlen vagy legalábbis indokoltabb kötődés. Kiragadott példáinkkal igazoltuk azonban, hogy az egyes szakemberek mennyire eltérő módon állapítják meg a kötődési pontokat. Ez a sokszínűség csak fokozódhat az úgynevezett harmadik csoport esetében. Grimm maga is azt állítja, hogy a kifejezésben ambiguitas figyelhető meg, mégis az egyetlen kötődés megjelölésére biztat.

A kérdéses jelenség egyes eseteinek vizsgálatakor lehetségesnek tartjuk a következő eljárásmodot: 1. Alapos vizsgálódás után, megfelelő érvekkel alátámasztva megállapítjuk az egyetlen, grammatikai szempontból is kétségtelenül szükséges kapcsolódási pontot, és a kérdéses kifejezést ehhez kötjük. A második kötődés számba vétele esetében két lehetőség van. a) Egyáltalán nem szükséges, esetleg kifejezetten félrevezető a kérdéses kifejezés kapcsolatba hozása ezzel a szóval vagy kifejezéssel. b) Gondolatban, logikailag a második kifejezéshez is kötjük a vizsgált tagot, ezáltal az adott hely értelmezése árnyaltabb lesz, a gondolat kiteljesedik, a kifejezésmód tömörsége pedig sajátos stílushatást biztosít.⁴⁵ 2. Ha nem tudjuk megfelelő biztonsággal megállapítani az egyetlen, grammatikailag is indokoltabb kötődési pontot, meghagyjuk a kifejezés lebegő, többféle kapcsolás lehetőségét is magában rejtő jellegét. Grimm-mel ellentétben ilyenkor nem erőltetjük az egy szóhoz történő kapcsolást. Valóban egy bizonyos ambiguitas, amphibolia meglétéről van tehát szó. Ez a jelenség megnyilvánulhat oly módon is, hogy különösebb művészi hatása nincs. Azonban kiváló szerzők műveiben sok ilyen konstrukciót találunk, s ha alaposan szemügyre vesszük az egyes helyeket, kiderül, hogy sajátos művészi eszközzel van szó, amely által a kifejezésmód árnyalttá, lebegővé, esetleg többértelművé válik. Éppen ezért ezeket az eseteket egyfajta művészi *amphibolia* megnyilvánulásainak kell tekintenünk.

Amint már említettük, minden egyes esetben alapos vizsgálódásra van szükség ahhoz, hogy a kérdéses kifejezés kapcsolatát eldöntsük. Figyelembe kell vennünk a tágabb szövegösszefüggést, az egész hely tartalmát, tekintettel kell lennünk a kérdéses hely értelmezését befolyásoló körülményekre, tényekre, nagy figyelmet kell fordítanunk az adott szerző nyelvhasználatára és hasonló tényezőkre. Csak ilyen módon kerülhetjük el az egyes auctor-helyek, illetve szerkesztések félreértését. Ennek bizonyítására vegyük szemügyre az alábbi Horatius példát: *audiat invidus / dementem strepitum Lycus / et vicina seni non habilis Lyco* (Carm. 3, 19, 22-24). Grimm a következőképpen magyarázza a helyet: „*seni Lyco*: dative with *habilis* and *vicina*.”⁴⁶ A tágabb szövegösszefüggésből világosan kiderül, hogy a *seni Lyco* csak a

⁴⁴ Lásd pl. GRIMM: i.m. 17, 6. példa és NISBET—HUBBARD: i.m. I. 56.

⁴⁵ Lásd a 39. jegyzetet és C. W. NAUCK: *Des Q. Horatius Flaccus Oden und Epenen*. Leipzig 1868, 140.

⁴⁶ GRIMM: i.m. 21, 60. példa.

non habilis kifejezéshez tartozik, a *vicina*-hoz nem kapcsolható. Az említett *vicina* ugyanis egy ifjú hölgy, aki az öreg Lycusnak nem szomszédja, hanem felesége. Férjével együtt szomszédja azonban a mulatozó és lármázó fiataloknak.⁴⁷

Végül úgy gondoljuk, hogy a kérdéskör vizsgálatakor azt is figyelembe kell vennünk, hogy *holt nyelvek* (ógörög, latin) *írott szövegeit* vizsgáljuk. A központosás nem nyújt számunkra megbízható segítséget a szöveg tagolásához. Úgy véljük, hogy az élő beszéd folyamata, a szünetek, a hangsúlyok, a beszélő (vagy egy irodalmi alkotást hangosan felolvasó) személy közreműködése, magatartása, gesztusai segítséget nyújthatnának a modern kutatók számára problematikus esetek némelyikének értelmezésében, például egy adott kifejezés kapcsolódásának eldöntésében.

Tudatában vagyunk annak, hogy fenti eszmefuttatásunkkal nem oldhattuk meg az említett kérdéskör problematikáját. Az ide tartozó szakirodalomnak is csak elenyészően kis részét említhettük meg kiragadott példák alapján. Dolgozatunkkal csupán a téma minél több szempontból történő megközelítéséhez kívántunk hozzájárulni.

TERÉZIA DÉR

ON THE SYNTACTIC-STYLISTIC FUNCTION OF ἄπο κοινοῦ IN OLD GREEK AND LATIN PASSAGES

The aim of this paper is to give a brief survey how the term ἄπο κοινοῦ changed and developed in the works of old Greek-Roman as well as modern specialists. In connection with the above term the author also refers to the questions of ellipsis, syllepsis and zeugma. These phenomena can be found in the old Greek and Latin languages and contribute to the conciseness of the style. The term ἄπο κοινοῦ is applied to two different constructions. The old specialists and some modern researchers name a structure ἄπο κοινοῦ when the words (or group of words) with which a common member is to be taken are in a coordinate relationship with each other. In works of certain modern specialists we can find the term ἄπο κοινοῦ designating a phenomenon in which the so-called common element is to be taken with two (or more) words that are not in a coordinate relation with each other. The author of this paper gives proper attention to the latter application of the term in question. The author's view is that whenever it is possible to establish positively the only connection, it is better to take the word in question with that. This does not exclude the possibility to associate this word with a second member, when the sense of a passage needs taking it so. If it is too difficult to find the only connection of the element in question let us leave its hovering, uncertain character and let us not call it ἄπο κοινοῦ. This phenomenon is very interesting from a stylistic point of view. It creates a concise, tinged and vibrating expression. The author thinks that each case of the above phenomenon can only be classified relying on very thorough considerations. She recommends the name artificial amphibia for this phenomenon.

⁴⁷ Auctores Latini XVIII, Budapest 1975, 359.